

OCENE

Knjige

Peter Pirker

Proti »Tretjemu rajhu« Sabotaža in transnacionalni odpor v Avstriji in Sloveniji 1938-1940

Kitab Zeitgeschichte (sodobna zgodovina). Kitab Verlag Klagenfurt-Wien

Knjigo sem za 10 evrov(!) kupil na ljubljanskem boljaku. Predvsem iz radovednosti, kako, za božjo voljo, je nemško govorečemu avtorju sploh mogoče pisati o Sloveniji. Malce zmedeno sem jo vrtel v rokah in tako na hrbtne strani zadnje platnice prebral besedilo, ki ga je vredno prevesti:

"Dne 19. maja 1940 se je Nemčija radostila, ko je nemški Wehrmacht vkorakal v Bruselj. Štajerski delavec Engelbert Glitzner pa je na ta dan ukrepal drugače. Na tračnice južne železnice je montiral razstrelivo z namenom, da bi prizadel nemški vojni stroj. V dotlej največjem sodnem procesu pred rajhovskim vojnim sodiščem (Reichkriegsgericht) v nekdanji Avstriji so bili Glitzner ter šest nadaljnjih antifašistov v Celovcu obsojeni na smrt. Preostali obtoženi so umrli zaradi mučenja ter v koncentracijskem taborišču. Raziskave, ki jih je opravil Gestapo, so vodile v Jugoslavijo, kjer so se našli podpihivalci, "ljudje v ozadju" tega napada z razstrelivom. To so bili slovenski antifašisti in podtalna skupina TIGR, intelektualci, avstrijski vojaški ubežniki (dezertjerji) ter britanski agenti. Ta transnacionalna odporniška organizacija je napadla nacistično Nemčijo z atentati, sabotažami, s širjenjem slinavke, s propagando in politično subverzijo..."

Za slovenskega bralca je knjiga zaradi kar težke nemščine naporno branje, a pomembnost informacij daleč presega napor. Knjiga namreč podaja izvrsten uvid v takratni čas in prostor. V čas tik pred začetkom druge svetovne vojne ter v čas, ko se je ta vojna že začela, Jugoslavija pa je še obstajala. V prostor Jugoslavije (predvsem Slovenije oz. takratne Dravske banovine), vkleščene med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo.

Če pustim ob strani množico sicer zanimivih poudarkov, se mi zdi, je da osrednja zgodba takšna:

Po *Anschlussu* Avstrije je uradna Anglija nadaljevala svojo pogubno politiko *Appeasement*, hkrati pa je angleški *Secret Intelligence Service* (SIS oz. MI6) ugotovil, da je vojna z Nemčijo neizogibna. Zato si je prizadeval že v tem predvojnem času zgraditi ilegalno organizacijo, ki bi kar najbolj prizadela ustrezne vojaške priprave tako v Nemčiji kot Italiji. Tudi transport strateških surovin med njima po železnici.

Angležem namreč med begunskimi, med sabo sprtimi Avstrijci ni uspelo organizirati protinemškega odpora. Npr. Otto von Habsburg (do leta 1940 je živel v Belgiji in se je kot nadvojvoda imel za nekakšnega cesarskega prestolonaslednika) je odklanjal sodelovanje z avstrijskimi protimonarhisti. Bruno Kreisky (ki je takrat živel na Švedskem in bil prepričan socialdemokrat) pa je odklanjal vsako sodelovanje z monarhisti ali Schuschniggovimi avstrofašisti.

V Jugoslaviji oz. Sloveniji pa je Angležem uspelo organizirati – sicer zelo pisano politično in narodnostno – odporniško skupino, ki je imela en sam cilj: za vsako ceno bojevati se proti nacifašizmu. Ta

boj je sprva zajemal le tihotapstvo propagandnega materiala (letaki, plakati, pamfleti) prek meje v nekdanjo Avstrijo. Ta skupina se je pozneje šla tudi nekakšno "biološko vojno"; med drugim je s slinavko in parkljevko okužila čredo goved, namenjeno v Nemčijo. Žal pa je za to boleznijo zbolela tista čreda goved, ki je pri Šentilju ostala na slovenski strani (str. 140)! Milko Brezigar, urednik ljubljanskega liberalnega časopisa *Jutro*, je npr. podkupil železničarje, da so na obmejnih železniških postajah Jesenice, Maribor in Dragovrad v ležaje vagonov vgradili škatlice z drobirjem silicijevega karbida, ki je čez nekaj časa – ko je bil vagon že čez mejo – uničil ležaje in se je vlak moral ustaviti (str. 151, 192). Menda je tako prizadel kar 10.000 ležajev oz. 750 železniških vagonov.

Znotraj te skupine je bilo nekaj članov TIGR, npr. Ferdo Kravanja in Danilo Zelen. Slednjim se je pridružil dezertjer iz nemške vojske Alojz Knez (Alois Knes oz. Kness¹), doma iz Marije na Zilji v Ziljski dolini; slednji je med sorodniki in znanci pridobil kar nekaj sodelavcev. Razstrelivo, ki so ga dobavili Angleži, je Knez z Jesenic prenesel čez mejo, odtod pa je bilo razstrelivo dobavljeno v Judenburg, železniško središče na progi med Leobnom in Beljakom. V noči med 15. in 16. aprilom 1940 je Engelbert Glitzner, sodelavec te odporniške skupine, razstrelivo nastavil na dveh mestih železniške proge blizu Judenburga. Naboja sta

1 Bil je maturant celovške gimnazije in študent strojništva na Dunaju. Ni znano, ali je bil ali Slovenec ali Avstrijec ali t. i. Korošec. A očitno je obvladal tako slovenščino kot nemščino, nazadnje pa tudi angleščino.

eksplozirala, a nista poškodovala tračnic, tako da je železniški promet proti Italiji potekal normalno še naprej. Preiskavo je vodil Gestapo iz Graza, a brez uspeha (str. 170).

Zato je Kravanja načrtoval novo sabotažo. Tako je 16. maja 1940 Knez dostavil novo pošiljko razstreliva Glitznerju, ki je čez nekaj dni znova nastavljal razstrelivo na železniški tir med postajama Judenburg in Thalheim. A tudi tokrat se sabotaža ni posrečila; eksplozija je iz tračnice iztrgala le 42 cm dolg kos tako, da tovorni vlak sploh ni iztiril. Železničarski delavci so to popravili, še preden je na kraj dogodka prispela preiskovalna komisija Gestapa iz Graza (str. 172).

Tokrat je bila preiskava uspešna in Gestapo je Glitznerja aretiral že 30. maja 1940. In kmalu potem je Gestapo aretiral vse člane odporiške skupine v Avstriji. A ne le to: posebna delegacija Gestapa je odpotovala v Beograd in zahtevala, naj vlada onemogoči delovanje angleškega SIS v Jugoslaviji ter aretirajo slovenske oz. jugoslovanske člane odporiške skupine. Jugoslovanska vlada, zastrašena zaradi uspehov nemške vojske spomladi 1940 v zahodni Evropi, je popustila, odstavila ministra za notranje zadeve in ukrepala z aretacijami. Nekatere aretirane je na Jesenicah kratkomalo predala Gestapu (str. 192). Kravanjo in Kneza (slednjega v odsotnosti) je (jugoslovansko!) *Sodišče za zaščito države* obsodilo na pet let strogega zopora (str. 188).

Ko je Gestapo tako razbil vso skupino, je vse aretirance, bilo jih je 37, predal sodišču (str. 215). *Rajhovsko vojno sodišče* (Reichskriegsgericht) je sodilo 14 glavnim obtožencem, med njimi sta bila poleg Glitznerja tudi mati in oče Alojza Kneza (str. 218). Šest obtožencev, med njimi oče Alojza Kneza, je bilo obsojenih na smrt (str. 223). Preostalim obtožencem so sodila druga sodišča. Tudi v Trstu, kjer je bilo decembra 1941 na *Posebni sodišču za zaščito države* izrečenih 9 smr-

tnih (4 spremenili v doživljenjske), 23 tridesetletnih in mnogo večletnih obsodb.

Strateško (vojaško) delovanje opisane protinacistične skupine ni bilo kdo ve kako uspešno. Na str. 204 je razpredelnica, ki kaže, da je bilo v obdobju od septembra 1939 do julija 1940 v južni Avstriji in severni Italiji izvedenih 14 sabotaž. Peter Pirker pa meni, da so podatki hudo pretirani, saj jih ni mogel potrditi s podatki v arhivih Gestapa. Nasprotno pa je Gestapo zelo (pejorativno) poudarjal dejavnost *vodilnih nacionalno-slovenskih aktivistov na Koroškem* (führnder nationalslowenischer Aktivisten; npr. str. 161, 207). Verjetno je to (gestapovsko) stališče prispevalo k odločitvi za znane deportacije Slovencev na Koroškem leta 1942.

Znotraj te zgodbe Pirker obdela nekaj individualnih usod. Tu bom povzel le dve:

Okupacijo Jugoslavije je Kravanja dočkal v zaporu v Sremski Mitrovici. Od tu je bil premeščen v preiskovalni zapor v Grazu. Od tam pa je še pred sojenjem ušel, se pridružil slovenskim partizanom in leta 1944 padel.

Alojz Knez pa je še pred okupacijo spremenil identiteto in se skril v Beogradu (str. 188). Po napadu Nemčije na Jugoslavijo je z angleško pomočjo pobegnil v Egipt, se pridružil angleški ISLD (*Inter Service Liaison Department*; prim. sliko na str. 197) in se kot padalec (operacija *Livingstone*) leta 1943 vrnil na Primorsko ter se pridružil partizanom (str. 196). Vendar pa ga je OZNA oktobra 1944 aretirala kot "angleškega agenta". In Knez je spet ušel ter se čez nekaj časa pridružil neki skupini koroških partizanov. Slednja je marca 1945 napadla žandarmerijsko postajo v Mariji na Zilji. V vaški *farni kroniki* so partizani opisani kot *Knezovi ljudje* (Knes-Leute). Čez nekaj tednov se je Knez kot vodja te partizanske skupine pojavil v svojem rojstnem kraju kot *prednja straža Angležev*

(Vorhut der Briten; str. 199-200).²

Posebnost Pirkerjeve knjige pa je zadnje poglavje. V njem raziskuje, kakšen je (zgodovinski) spomin na dejavnost te skupine v Sloveniji in na avstrijskem Koroškem po letu 1945. Zadnje poglavje je pravzaprav esej o vprašanju, koliko je zgodovina (lahko) ali znanost ali manipulacija ali celo apologija.

Avstrijska Koroška: Prvi angleški vojak, ki je 8. maja 1945 prišel v Celovec, je bil častnik Peter Wilkinson, pripadnik znamenite SOE (*Special Operations Executive*). V pismu svojemu šefu je opisal navdušenje v Celovcu, zapisal pa je tudi tole: "Bojim se, da naša popularnost temelji bolj na strahu pred Titom in Rusi kot pa na kakšni ljubezni do nas."

Pirker ponovno poudari, da je bilo nemško govorno območje Koroške vedno nekakšna nacistična trdnjava. Karl Fritz, eden od gestapovcev, ki je vodil preiskavo in aretacije članov odporiške skupine, je brez težav preživel povojno "denacifikacijo". Leta 1953 je postal kandidat ÖVP za deželni parlament (str. 244, 245). Medtem ko so vsepovsod postavljali spomenike padlim v nemški vojski, lokalnim pobudnikom v Mariji na Zilji do leta 1953 ni uspelo, da bi postavili ustrezen spomenik upornikom, bodisi usmrčenim bodisi umrlim v koncentracijskih taboriščih. Ko pa je to prodrlo, se je razplamtel boj, katera imena napisati na spomenik: vsa imena ali le imena tistih, ki se niso "kompromitirali" s komunizmom, slovenstvom ali anglofilstvom ... Pirker meni, da se v Avstriji spodbuja t. i. *Österreichbewusstsein* (avstrijska zavednost), ki vključuje lojalnost državi (tudi nacistični!). Hkrati pa ta za-

2 O Alojzu Knezu je Mladika objavila veliko gradiva v nizu o »primorskih padalcih«. Glej: Ivo Jevnikar, Tigrovec in padalec, I.-IV. del, Mladika 1988, št. 9 in 10 ter 1989, št. 1 in 2-3, z več slikami in dokumenti. Gl. tudi: Tatjana Rejec, Nekaj pojasnil k članku o tigrovcu in padalcu Lojzetu Knezu, Mladika 1999, št. 1, str. 7. (Op. uredništva.)

vest še vedno odklanja sodelovanje z Angleži ter slovenskimi partnerji in njihov boj proti nacizmu (str. 250, 251). In še leta 1953 so Alojzu Knezu očitali izdajstvo, ker je dezertiral iz nemške vojske (str. 146). V Avstriji so šele leta 2009 sklenili razveljaviti obsodbe ter rehabilitirati vojake, ki so se tako ali drugače uprli nacističnemu režimu.

Se pravi, zgodovinski spomin v Avstriji, še posebno na Koroškem, se poskuša izkriviti, reinterpretirati tako, da je bila Avstrija prva žrtev nacizma, nedolžna, da ni imela nobene aktivne vloge pri nacističnih zločinih. Odpor proti nacizmu se skuša marginalizirati, delovanju (slovenskih) partizanov pa pripisati komunistična zločinska ter irendentizem.

Slovenija: Protinacistične uporniške skupine zunaj OF so bile v povojnih letih odrinjene v popolno pozabo. V pozabo je bilo tudi odrinjeno dejstvo, da komunisti kar dve leti (1939–1941, v času pakta Hitler-Stalin) niso delovali proti nacizmu. Šele v poznih sedemdesetih letih je v Sloveniji prišlo do zgodovinsko točnega opisa organizacije TIGR. Na politični ravni pa je bil TIGR rehabilitiran šele leta 1997 (str. 260), vendar z namenom, da bi ga prikazali kot "čist", predkomunističen in izrazito nacionalen (tj. nejugoslovanski ali celo protijugoslovanski) odpor.

Se pravi, zgodovinski spomin v Jugoslaviji, še posebno pa v Sloveniji, se je do leta 1991 poskušal izkriviti, da so bili samo komunisti tisti, ki so se vseskozi bojevali proti nacizmu. Po letu 1991 se komunistom očita zločinska in revolucionarnost, poudarja pa vloga nekomunistov, ki je bila izjemno pogumna, vojaško in strateško pa nepomembna.

Pirker tudi komentira, kako se v zadnjih letih v Sloveniji obravnava kolaboracija. Takole (str. 261):

"V določenem nasprotju pa je v Sloveniji prišlo do veliko bolj daljnosežnega revizionističnega obrata videnja zgodovine, ki si prizadeva za

pozitivno ponovno razlago o kolaboraciji mnogih Slovenk in Slovencev s silami osi (nacifašizmom, op. prev). Pri tem so bili udeleženi tudi nekoč komunistično usmerjeni zgodovinarji. V predstavah o preteklosti, ki se nanašajo na sedanost in prihodnost, so nastale nove zgodovinske razlage, s katerimi nameravajo rehabilitirati kolaborante in ki naj bi služile historični utemeljitvi hegemonije nove, predvsem desne ter katoliške politične elite. V tem kontekstu so razpravljali, ali bi bilo treba napade TIGR-a označiti kot terorizem. TIGR označujejo za "ilegalno teroristično skupino", poznejše kolaboracioniste domobranstva pa kot "proti-komunistične", "proti-revolucionarne" in "partizanom sovražne skupine..."

* * *

Neki slovenski zgodovinar mi je nekoč omenil, da je za proučevanje slovenske zgodovine nujno znati tudi nemščino. Se pravi, nemški zgodovinar, ki proučuje slovensko zgodovino, mora nujno znati tudi slovenščino. Vendar: kot je znano, je slovenščina zelo, zelo težak jezik in zato... je pač nemški pogled skoraj vedno enostranski, morda celo malo zviška...

Peter Pirker je izjema. Med viri, ki jih navaja on, je cela množica slovenskih.

Pirkerjeva knjiga je odličen prikaz, kako težko je zgodovinsko ugotoviti, kaj se je sploh zgodilo. Kako težko je dogodke iz preteklosti objektivno interpretirati. Predvsem zaradi duha časa.

Pirkerjeva knjiga odlično kaže, kako zmeden je bil tisti čas. Ali po domače: ljudje so v tistem času živeli v nekakšni godlji ter v njej plavali kakor so vedeli in znali. Nekateri so preživeli, drugi ne. Npr. Franc Knez, oče Alojza Kneza, se je v koroških plebiscitnih bojih bojeval na avstrijski strani. A čez dobrih 15 let je pomagal svojemu sinu dezertirati iz nemške vojske in prebegniti v Slovenijo oz. Jugoslavijo. V boju

proti nacizmu je objektivno privolil v sodelovanje z Angleži, socialisti, tigrovci, s slovenskimi nacionalisti - in bil obglavljen. Njegov sin je preživel, a očitno označen kot izdajalec.

Pirkerjeva knjiga končno kaže, da je zgodovino nujno vedno znova re-interpretirati. Predvsem zato, ker so zaradi odpiranja arhivov na voljo novi podatki. Pirker vseskozi vztraja pri svoji antinacistični in antitotalitarni drži. Vseskozi se zdi, da išče resnico.

Svoj zapis bi pravzaprav moral skleniti s Pirkerjevim zaključnim besedilom na str. 163 - seveda v nemščini. Menim, da bi le tako ohranil avtorjevo udarnost, kako on vidi zgodovino na (avstrijskem) Koroškem ter v Sloveniji. Ker pa me je Tomaž Ogris (prim. *Delo, Književni listi*, 24. 11. 2010) spomnil, da so Slovenci (v Sloveniji!) verjetno že dočela pozabili, da je Prešeren tudi pisal in tudi izvrstno pesnil v nemščini, sem se odločil za prevod. Pirkerjev sklep se glasi takole (str. 263):

"Drugače kot v Avstriji pa ostaja v Sloveniji upor - četudi z močnejšim nacionalnim nagibom kot prej - še naprej osrednji zaklad (Fundus) za slovensko identiteto. Medtem ko sta npr. Ferdo Kravanja in Danilo Zelen v Sloveniji še vedno znani zgodovinski osebnosti, pa v Avstriji - ter v ožjem pokrajinskem kontekstu v Koroški - komaj kdo pozna imena Alojz, Franc, Ana in Terezija Knez, imena Franc in Anton Ivančič, Martin Čemernjak, Konrad Lipusch, Anton Tuder, Franz Melcher ali Gregor Gabriel. Engelbert Glitzner, domnevno eden prvih članov odporniškega gibanja, ki so aktivno sabotirali vodenje nemške vojne (pa četudi z majhnim uspehom), je popolnoma pozabljen. Njegovo ime je bilo "iztrebljeno" - tako, kot je bilo izrečeno v sodbi rajhovskega vojnega sodišča - in tako je doslej tudi ostalo."

Pirker je neusmiljeno pometel pred lastnim pragom. In očitno domneva, da smo to storili tudi mi.

Pa smo res?

Marjan Kordaš